
heeft te maken met het gehele leven, ook met het politieke leven. Ze moet het licht van Gods Woord laten vallen op elk levensterrein. Waar leven is, moet dat leven komen onder beslag van Gods Woord. En nu openbaarde zich in het nationaal socialisme een levensbeschouwing die heidensch is, en die zoo zeer de overhand kreeg, [dat ze] alle werkelijk leven /4/ ging verstikken. Is de kerk nu niet geroepen om met Gods Woord, in de prediking die groote gevaren te bestrijden? Ja zeker. Dat geldt ook al, al was het nationaal socialisme alleen maar een politieke beweging, maar het geldt wel dubbel, daar het ook is een levens- en wereldbeschouwing. Totalitair, alles omvattend, is in opzet en doel. Het gehele leven, d.w.z. waar het leven zich ook maar openbaart, moet leven om de staat groot te maken. Normen zijn er niet: dat is goed wat de staat dient en bouwt. Het nationaal socialisme is met de gehele wet en met elk gebod afzonderlijk in vierkanten strijd. - Men zou verwacht hebben, dat de kerk [het] in de prediking, in het catechetisch onderwijs, in al haar ambtelijken arbeid zou bestreden hebben. Vooral omdat men wist, dat het in Duitsland in de kerk zulke groote verwoestingen had aangericht. Een verongelukt schip is een baken in zee, zegt het spreekwoord, en met het voorbeeld van de Deutsche kerk voor d'oogen had men verwacht dat men dubbel actief zou zijn. Maar dat was helaas niet het geval. Men bleef zich zooveel mogelijk van de 'politiek' onthouden. - Men sprak altijd nog over het nationaal socialisme als een politieke beweging, hoewel dit om zijn levensomvattend streven deze naam niet mag dragen. Het is niet alleen politiek, het is ook godsdienst, afgoderij, beter gezegd, het is ook paedagogie, het wil ook kunst en wetenschap, ja alles brengen onder het beslag van dit beginsel.

Is het te begrijpen dat veel kerkelijke ambtsdragers in hun ambtelijk werk deden alsof het niet bestond?

Ik vraag me af, wat is de reden van dit alles. /5/

En dan vind ik tweeërlei verklaring. De eerste is dat men zich door vrees liet leiden. - Men was en is bang voor zijn leven en vrijheid. - Ik heb daar al maar tegen gewaarschuwd. Maar dit verklaart toch niet alles. Wanneer men de preeken in *Menigerlei genade* mag nemen als een staalkaart hoe er in onze Gereformeerde kerken gepreekt wordt, dan merk ik in de jaren voor de oorlog daarin weinig strijd tegen het nationaal socialisme. Toen was er toch niet zooveel reden om bang te zijn.

Ik geloof, dat er nog een andere reden is. Wij noemen ons Calvinisten¹⁵ en een deel heeft zich ook waarlijk als calvinisten getoond, door woord en vooral door de daad. Voor hen niets dan lof. Wij zijn dankbaar voor die calvinistische groep. Maar ik vraag me af of zooveel anderen wel calvinistisch denken en dan krijg ik meer de gedachte, dat het piëtistisch is. Ik kan anders voor het boven gesignaleerde euvel¹⁶ geen verklaring vinden.

De piëtist is tevreden met eigen ziele zaligheid. Hij maakt van de kerk in de eerste plaats een heilsinstituut. Alles moet dienen om de mensch in den hemel te brengen. Wordt dat bereikt, dan vervult de kerk zijn taak. Men gaat naar de kerk om gesticht te worden en men gaat daar waar men meent het meest gesticht te worden. De preek moet op de stichting berekend zijn. U weet

¹⁵ J. Waterink, *Wij, Calvinisten ... nú* (Franeker 1945) 4 verstaat onder Calvinisten: alle positief-christelijke Nederlanders, die zich gebonden weten aan de Nederlandse confessies en die in navolging van Johannes Calvijn (1509-1564) de overtuiging hebben God te moeten dienen op 'alle terreinen des levens' [Godgeleerd gebied, kerkelijk-, maatschappelijk- en staatkundig gebied]. In *Mogen wij zoo verder gaan?*, 5 omschreef Slomp hen als volgt: 'Een Calvinist is iemand die voor alles de eere Gods op den voorgrond plaatst. [...], die graag als het moet zijn leven wil geven voor zijn Koning.'

¹⁶ In het manuscript opnieuw gevolgd door: 'anders'.